

DOI: 10.31648/pw.10179

ARKADIUSZ CZWOLEK

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2273-5345>

Nicolaus Copernicus University in Toruń

ROSYJSKIE SUBWENCJE ENERGETYCZNE JAKO UKRYTA FORMA WSPARCIA GOSPODARCZEGO. ROLA ROSYJSKIEJ ROPY I GAZU ZIEMNEGO W GOSPODARCE BIAŁORUSI

**Russian energy subsidies as a form of covert economic support:
the goals and assumptions of Russian energy policy towards Belarus**

ABSTRACT: The article aims to present the role Russian crude oil and natural gas play in Belarus' economy, and is based on content analysis and comparative method. The analysis covers the years 2010-2021 and discusses statistical data on Russian-Belarusian cooperation regarding oil and gas. The article analyzes the amount of Russian energy support for the Belarusian economy. After 2015, Russia initiated the process of optimizing further support for Belarus. The restriction on the volume of Russian oil transmitted to Belarus will translate into a 2-3 drop in Belarusian GDP. The import of oil from Russia will decrease even by 60%, which will minimize Belarus' profits from oil export. In the coming years Belarus will remain almost entirely depended on Russian gas and oil.

KEYWORDS: Belarus, Russia, energy policy, crude oil, natural gas, economy

Wstęp

Według danych Międzynarodowej Agencji Energetycznej w 2018 r. Białoruś pokrywała z własnych zasobów energetycznych tylko 15% zapotrzebowania na energię w kraju. W 2020 r. poziom niezależności energetycznej tego państwa wyniósł 17%. Do 2035 r. wskaźnik ten planowano zwiększyć do 20%. Głównym dostawcą surowców energetycznych do Białorusi jest Rosja. W 2020 r. Białoruś importowała 98,83% potrzebnego jej gazu ziemnego z Rosji. W przypadku ropy naftowej sytuacja kształtuje się nieco inaczej. Na Białorusi wydobywa się corocznie ok. 1,6-1,7 mln ton ropy surowej. Przy uwzględnieniu wydobycia krajowego zależność tego państwa od rosyjskiej ropy naftowej wynosiła ok. 92%. Białoruś eksportowała większość krajowej ropy naftowej głównie do Niemiec. Gdyby uwzględnić jej brak w bilansie ropy naftowej, uzależnienie od rosyjskiej ropy naftowej sięgało niemalże 100%. Prawie całkowita zależność Białorusi od dostaw rosyjskich surowców energetycznych

ma olbrzymie znaczenie nie tylko dla bezpieczeństwa energetycznego państwa. Powoduje także poważne implikacje w sytuacji politycznej, gospodarczej oraz społecznej. W celu zmniejszenia uzależnienia od rosyjskich surowców energetycznych zakładano dywersyfikację dostaw surowców energetycznych, dalszy rozwój odnawialnych źródeł energii oraz budowę elektrowni jądrowej, tak aby zmniejszyć udział gazu ziemnego w produkcji energii elektrycznej i ciepłej z 90% do 70% w 2020 r., a docelowo poniżej 50% w 2035 r. W przypadku importowanej ropy naftowej jej udział planowano ograniczyć do 85% w 2020, a w 2035 r. do 70% (Energeticheskij balans 2021, 84; IEA 2018; Kontseptsija 2015).

1. Cele polityki energetycznej Rosji wobec Białorusi

Od wielu lat nie zmieniły się główne cele polityki rosyjskiej wobec Białorusi. Rosja konsekwentnie poszerza swoje wpływy polityczne, gospodarcze oraz wojskowe na Białorusi. Białoruś odgrywa istotną rolę w polityce zagranicznej Rosji wobec UE, NATO oraz państw poradzieckich. Jej zadaniem jest wspieranie polityki rosyjskiej wobec struktur zachodnich. Priorytetowy cel Rosji to utrzymanie Białorusi w jej strefie wpływów. Ten strategiczny cel jest realizowany poprzez kolejne dwustronne i wielostronne projekty reintegracji przestrzeni poradzieckiej. Jednym z najważniejszych argumentów, jakie Rosja wykorzystywała wobec Białorusi w celu przekonania jej do uczestnictwa w kolejnych projektach integracyjnych, był argument finansowy. Niepośrednią rolę pełniły ceny ropy naftowej i gazu ziemnego oraz ułatwienia w dostępie do kredytów i rynku rosyjskiego.

Od wielu lat Białoruś ściśle współpracuje w sektorze ropy naftowej i gazu ziemnego z Rosją. Wieloletnia współpraca pod tym względem wynika z uwarunkowań politycznych oraz gospodarczych. Rosja wykorzystuje szerokie spektrum narzędzi w celu realizacji własnych celów geopolitycznych na Białorusi. Jednym z najważniejszych jest polityka energetyczna. Rosja nie pozwala na naruszenie swojej pozycji monopolisty jako głównego dostawcy ropy naftowej i gazu ziemnego. Próbuje także poszerzyć kontrolę nad białoruskim systemem przesyłowym ropy naftowej i gazu ziemnego oraz blokuje próby dywersyfikacji dostaw surowców energetycznych. Od wielu lat Federacja Rosyjska próbuje przejąć białoruskie aktywa strategiczne w sektorze energetycznym. Plan ten częściowo zrealizowała, gdy w 2011 r. Gazprom uzyskał kontrolę nad krajowym operatorem systemu gazowego, spółką Biełtransgaz. Przejęty system rurociągów gazowych obejmuje prawie 8 tys. km, w tym także magistrale tranzytowe do państw unijnych, wraz z 586-kilometrowym odcinkiem gazociągu jamalskiego. Tym samym Rosja zagwarantowała sobie możliwość dostaw gazu ziemnego do Polski, Ukrainy, Litwy oraz obwodu kaliningradzkiego (tranzytem przez terytorium Litwy) (Olikier et al. 2009, 94; Sektor 2015; Vatanserver 2017, 3).

Przez wiele lat Białoruś stanowiła jeden z głównych szlaków przesyłu rosyjskich surowców energetycznych do UE. Rosja próbowała ograniczyć rolę Białorusi jako państwa tranzytowego poprzez budowę alternatywnych szlaków przesyłu swoich surowców energetycznych (Nord Stream-1; Baltic Pipeline System-2). Rosja kontroluje także trzy podziemne magazyny gazu ziemnego na Białorusi o pojemności ok. 1 mld m³. Są to największe poza Rosją rosyjskie podziemne magazyny gazu na obszarze poradzieckim (Amirova-Mammadova 2018, 151; Kazantsev 2010, 275; Vatanserver 2017, 8-9).

Od lat 90. XX w. rosyjska branża naftowa próbuje przejść rafinerie białoruskie. Rosyjska firma Łukoil starała się utworzyć spółkę *joint venture* z nowopołockim Naftanem, a Slavneft podjął decyzję o kupnie mniejszościowego udziału w rafinerii w Mozyrz. Białoruś nadal pozostaje właścicielem przebiegającego przez jej terytorium odcinka ropociągu „Przyjaźń”, zapatrującego w ropę naftową jej rafinerie. Jego odcinkiem północnym dostarczano rosyjską ropę naftową do Polski i Niemiec, a odcinkiem południowym do Czech, Słowacji i na Węgry (Balmaceda 2014, 66-68; Opdahl 2020, 149).

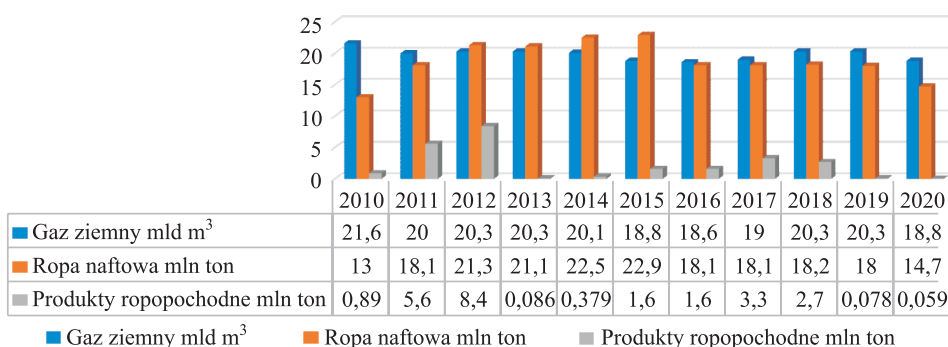
Jednym z głównych powodów silnego uzależnienia Białorusi od rosyjskich dostaw ropy naftowej i gazu ziemnego jest prawie całkowity brak własnych surowców energetycznych. Białoruś dysponuje niewielkimi rezerwami ropy naftowej na poziomie ok. 44,6 mln ton. Przy dotychczasowym wydobywaniu i rozpoznaniu złóż wystarczy Białorusi tego surowca na ok. 25–26 lat. Produkcja krajowa gazu ziemnego wynosi corocznie ok. 205-225 mln m³ i pokrywa ok. 1% zapotrzebowania na ten surowiec. Białoruś wydobywalne zasoby gazu ziemnego ocenia na 6,72 mld m³, a jej roczne zapotrzebowanie na błękitne paliwo wynosi ok. 20 mld m³ (Sostoyaniye 2021).

2. Poziom rosyjskiego eksportu ropy naftowej, produktów ropopochodnych oraz gazu ziemnego

Jednym z rosyjskich narzędzi wpływu na Białoruś jest wolumen dostaw ropy naftowej i gazu ziemnego. Rosja ma ułatwioną sytuację w tym kraju, gdyż jest głównym dostawcą gazu ziemnego i ropy naftowej. W latach 2000-2010 Białoruś importowała z Rosji corocznie ok. 17-21 mln ton ropy naftowej. W tym okresie jej kontrakt z FR przewidywał maksymalne dostawy ropy naftowej na poziomie 24 mln ton. Wielokrotnie Rosja stosowała mechanizm ograniczania dostaw surowców energetycznych w celu zmuszenia Białorusi do realizacji jej interesów geopolitycznych. Ostatnio manewr ten powtórzyła w 2020 r., gdy eksport rosyjskiej ropy naftowej na Białoruś wyniósł tylko 14,7 mln ton.

W latach 2010-2020 Białoruś importowała prawie 25 mln ton rosyjskich produktów ropopochodnych. Rosja dostarczyła ich najwięcej w latach 2011-2012,

potem zmniejszyła się skala ich eksportu na Białoruś. Próbowano w ten sposób zatrzymać zyskowy dla Białorusi proceder ich reeksportu na rynki zagraniczne. W latach 2015-2018 FR zwiększyła limit dostarczanych produktów ropopochodnych, ale nie osiągnął on wcześniejszego poziomu. Po 2018 r. zrezygnowała prawie całkowicie z ich eksportu na Białoruś. W 2019 r. sprzedała 78 tys. ton, a w 2020 r. – 59,5 tys. ton produktów ropopochodnych. Rosja dostarczyła te produkty ropopochodne, których brakowało Białorusi. W latach 2010-2020 nie pojawiły się poważniejsze spory dotyczące woluminu wysyłanego gazu ziemnego na Białoruś. Corocznie kraj ten importował ok. 20 mld m³ rosyjskiego błękitnego paliwa (wykres 1) (Belstat 2021).

Wykres 1. Wielkość importu rosyjskiej ropy naftowej, produktów ropopochodnych i gazu ziemnego na Białoruś w latach 2010-2020

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Narodowego Komitetu Statystycznego Białorusi. URL: <https://www.belstat.gov.by/ofitsialnaya-statistika/realny-sector-ekonomiki/vneshnyaya-torgovlya/vneshnyaya-torgovlya-tovarami/godovye-dannye>

3. Rosyjskie ceny na gaz ziemny i ropę naftową

Rosja ustalała ceny surowców energetycznych dla Białorusi dość arbitralnie, w zależności od jej bieżących interesów politycznych i gospodarczych. Manipuluje też często cenami surowców energetycznych, głównie ropy naftowej, i w mniejszym zakresie gazu ziemnego. Wielkość bonifikaty zależała od aktualnego stanu relacji rosyjsko-białoruskich. W okresach ich pogorszenia się Rosja podnosiła ceny na ropę naftową. Mechanizm ten stosowała cyklicznie. Najczęściej odwoływała się do argumentu finansowego, aby zmusić Białoruś do uczestnictwa w jej kolejnych projektach integracyjnych (Kłysiński | Konończuk 2010).

W rosyjskiej narracji pojawia się często stwierdzenie, iż Białoruś korzysta ze specjalnych cen na jej surowce energetyczne, a dotacje zawarte w ich cenie utrzymują nieefektywny model gospodarczy tego państwa. Przynajmniej do 2015 r. także inne kraje WNP korzystały z preferencyjnych cen na rosyjską ropę naftową

czy też gaz ziemny. Białoruś nie stanowiła pod tym względem wyjątku. Sama Białoruś niższe ceny na surowce energetyczne traktowała jako rekompensatę za jej lojalność wobec Rosji oraz umożliwienie jej tranzytu surowców energetycznych do państw UE. W przypadku ropy naftowej Białoruś płaciła nawet połowę mniej za ten surowiec, niż Rosja uzyskiwała na rynkach zachodnich. O ile w latach 2011-2014 średnie ceny na rosyjską ropę eksportowaną na Białoruś kształtowały się na poziomie ok. 50% ceny na rynkach zachodnich, o tyle od 2015 r. dysproporcja ta zaczęła zmieniać się na niekorzyść Białorusi. W tym okresie Rosja przystąpiła do optymalizacji kosztów wspierania Białorusi, gdy pogłębiło się jej rozczarowanie brakiem lojalności najbliższego sojusznika. W 2015 r. Białoruś płaciła za rosyjską ropę naftową ok. 65,34%, a w 2020 r. już 79,48% ceny światowej. Obecnie Białoruś jest największym importerm rosyjskiej ropy naftowej na obszarze WNP (Avtushko-Sikorskiy 2021, 260; Eksport 2021).

Tabela 1. Ceny rosyjskiej ropy naftowej dla Białorusi w latach 2010-2020

Rok	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Eksport rosyjskiej ropy na Białoruś w mln ton	13	18,1	21,3	21,1	22,5	22,9	18,1	18,1	18,2	18	14,7
Cena rosyjskiej ropy dla Białorusi za tonę (w USD)	433	413	392	394	339	247	219	294	374	366	244
Średnia cena rosyjskiej ropy dla państw „dalekiej zagranicy” za tonę (w USD)	556	783	801	780	729	378	294	375	505	460	307
Średnia cena rosyjskiej ropy dla państw WNP za tonę (w USD)	410	453	398	391	343	245	218	292	372	363	241
Różnica w cenie ropy rosyjskiej dla państw zachodnich i Białorusi za tonę (w USD)	123	370	409	386	390	131	75	81	131	94	63
Ceny ropy naftowej dla Białorusi w porównaniu z cenami dla państw „dalekiej zagranicy” (%)	77,88	52,75	48,94	50,51	46,50	65,34	74,49	78,40	74,06	79,57	79,48

Uwagi: Lotos – przelicznik ropy urala 7,3 baryłki na 1 tonę.

W 2020 r. eksport ropy surowej Białorusi 16 mln ton (inne państwa ok. 1,3 mln ton).

Źródło: wyliczenia własne na podstawie danych Narodowego Komitetu Statystycznego Białorusi i Banku Centralnego Federacji Rosyjskiej. URL: <https://www.belstat.gov.by/ofitsialnaya-statistika/realny-sector-ekonomiki/vneshnyaya-torgovlya/vneshnyaya-torgovlya-tovarami/godovye-dannye/>; https://www.cbr.ru/vfs/statistics/credit_statistics/trade/crude_oil.xls

Najtrudniej przeanalizować ceny rosyjskich produktów ropopochodnych dla Białorusi, gdyż nie znamy informacji, jakie konkretnie są sprzedawane i w jakiej ilości. Sama kategoria produkty ropopochodne jest zbyt ogólna, aby wyciągnąć szczegółowe wnioski. Na podstawie zaprezentowanych danych (tabela 2),

gdy porównamy średnie ceny rosyjskich produktów ropopochodnych dla Białorusi i rynków zachodnich, widać, że w niektórych latach Białoruś importowała je powyżej cen światowych (w 2010, 2013, 2016, 2019 oraz 2020 r.). Były także okresy, gdy je kupowała z ok. 20-30-procentową zniżką (w 2011, w 2012, w 2014, w 2015, w 2017 oraz w 2018 r.). Średnie ceny rosyjskich produktów ropopochodnych generalnie kształtowały się na niższym poziomie dla Białorusi niż dla pozostałych krajów WNP.

Tabela 2. Ceny rosyjskich produktów ropopochodnych dla Białorusi w latach 2010-2020

Rok	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Eksport produktów ropopochodnych na Białoruś w mln ton	0,89	5,6	8,4	0,086	0,379	1,6	1,6	3,3	2,7	0,078	0,059
Cena produktów ropopochodnych dla Białorusi za tonę (w USD)	594	597	582	800	531	288	313	325	395	655	684
Średnia cena rosyjskich produktów ropopochodnych dla państw „dalekiej zagranicy” za tonę (w USD)	527	729	763	722	701	388	291	390	521	468	320
Średnia cena produktów ropopochodnych dla państw WNP za tonę (w USD)	566	681	659	717	691	490	371	421	521	559	373,
Różnica w cenie rosyjskich produktów ropopochodnych dla państw zachodnich i Białorusi za tonę (w USD)	+67	-132	-181	+78	-170	-100	+22	-65	-126	+187	+364
Ceny rosyjskich produktów ropopochodnych dla Białorusi w porównaniu z cenami dla państw „dalekiej zagranicy” (%)	112,7	81,9	76,3	110,8	75,7	74,2	107,5	83,3	75,8	140,0	213,7

– taniej, + drożej

Źródło: wyliczenia własne na podstawie danych Narodowego Komitetu Statystycznego Białorusi i Banku Centralnego FR. URL: <https://www.belstat.gov.by/ofitsialnaya-statistika/realny-sector-ekonomiki/vneshnyaya-torgovlya/vneshnyaya-torgovlyatovarami/godovye-dannye/>; https://www.cbr.ru/vfs/statistics/credit_statistics/trade/oil_products.xls

Od wielu lat Rosja sprzedaje gaz ziemny Białorusi poniżej cen uzyskiwanych na rynkach zachodnich. W latach 2010-2011 Białoruś płaciła średnio ok. 60% ceny rynkowej za gaz ziemny. W sytuacji pogorszenia relacji rosyjsko-białoruskich Rosja podnosiła ceny na gaz ziemny. Mechanizm ten działał podobnie także w przypadku ropy naftowej, ale z tą różnicą, iż ceny gazu ziemnego ulegały mniejszym wahaniom cenowym. W latach 2010-2020 nie brakowało sporów dotyczących formuły cenowej za gaz ziemny. Strona białoruska oczekiwała sprzedaży gazu ziemnego po cenach

wewnątrzrosyjskich, powołując się na obietnice rosyjskie złożone podczas tworzenia Państwa Związkowego. Białoruś stosowała różnorodną argumentację, aby zmusić Rosję do obniżki cen na gaz ziemny. Rosja tylko wyjątkowo wyrażała zgodę na niewielkie korekty cen błękitnego paliwa, gdy zmieniały się ceny światowe tego surowca. Niekiedy Białoruś podejmowała jednostronne decyzje o obniżeniu cen rosyjskiego gazu ziemnego, jak chociażby w 2016 r. Tego typu działania powodowały ostre spory z Rosją, zakończone zawsze uregulowaniem zadłużenia wobec Gazpromu. W latach 2018-2019 Białoruś próbowała renegocjować ceny gazu ziemnego, ale FR nie zdecydowała się na większe ustępstwa. Dopiero pod koniec 2021 r. po podpisaniu porozumienia o pogłębieniu integracji w ramach Państwa Związkowego zgodziła się utrzymać ceny gazu dla tego kraju na wcześniejszym poziomie. Oferta rosyjska okazała się niezwykle korzystna dla Białorusi, gdy przeanalizujemy w tym okresie ceny światowe tego surowca (Nemenskiy | Kholodkov 2017,11–12).

Tabela 3. Ceny rosyjskiego gazu ziemnego dla Białorusi w latach 2010-2020

Rok	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Eksport rosyjskiego gazu ziemnego na Białoruś w mld m ³	21,6	20,0	20,3	20,3	20,1	18,8	18,6	19	20,3	20,3	18,8
Cena za 1000 m ³ dla Białorusi (w USD)	188	265	168	165,5	170	144	137	146	132	130	131
Średnia cena dla państw „dalekiej zagranicy” za 1000 m ³ (w USD)	305	383	402	380,5	349,4	245,6	176	200,2	243,3	232,4	219
Średnia cena dla państw poradzieckich za 1000 m ³ (w USD)	214	244	267	266,5	262,1	194,2	153,6	158,4	162,6	157,4	136,7
Różnica w cenie rosyjskiego gazu ziemnego dla państw „dalekiej zagranicy” i Białorusi za 1000 m ³ (w USD)	117	118	234	215	179,5	101,6	39	54,2	111,3	102,4	88
Ceny gazu ziemnego dla Białorusi w porównaniu z cenami dla państw „dalekiej zagranicy” (%)	61,64	69,19	41,79	43,50	48,65	58,63	77,84	72,93	54,25	55,94	59,82

Gazprom do państwa poradzieckich zalicza: Białoruś, Mołdawię, Ukrainę, Gruzję, Abchazję, Osetię Południową, Armenię, Azerbejdżan, Kazachstan, Turkmenistan, Uzbekistan, Kirgistan oraz państwa bałtyckie (Litwa, Łotwa, Estonia).

Źródło: wyliczenia własne na podstawie danych Narodowego Komitetu Statystycznego Białorusi i Banku Centralnego FR. URL: <https://www.belstat.gov.by/ofitsialnaya-statistika/realny-sector-ekonomiki/vneshnyaya-torgovlya/vneshnyaya-torgovlya-tovarami/godovye-dannye/>; https://www.cbr.ru/vfs/statistics/credit_statistics/trade/gas.xls

4. Poziom rosyjskich subwencji energetycznych dla Białorusi

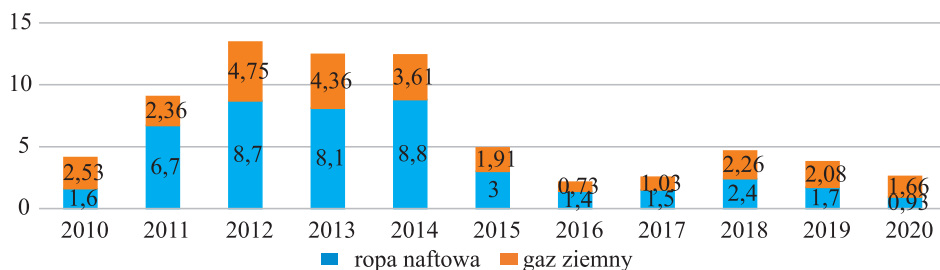
Od wielu lat zakres i wielkość rosyjskich subsydiów energetycznych dla Białorusi pozostaje jednym z najtrudniejszych tematów w relacjach rosyjsko-białoruskich. Na podstawie oficjalnych danych Narodowego Komitetu Statystycznego Białorusi i Banku Centralnego Federacji Rosyjskiej można szacunkowo wyliczyć wysokość rosyjskich subwencji energetycznych dla Białorusi. W porównaniu z cenami światowymi na rosyjską ropę naftową gospodarka białoruska zyskała na preferencyjnych cenach tego surowca w latach 2010-2020 ok. 45 mld USD. Największa część tej kwoty przypadła na lata 2010-2014 (ok. 34 mld USD). W latach 2015-2020 rosyjskie dotacje w cenie ropy naftowej uległy redukcji prawie trzykrotnie do ok. 11 mld USD (por. wykres 2). Ze względu na brak oficjalnych danych dotyczących wielkości rosyjskiego eksportu ropy naftowej i ceny ropy naftowej w 2021 r. dla Białorusi trudno ocenić wysokość subwencji energetycznych. W 2021 r. Rosja sprzedała na obszarze poradzieckim ok. 15,7 mln ton ropy naftowej, w tym prawdopodobnie większość Białorusi. Średnia cena rosyjskiej ropy naftowej w 2021 r. na rynkach tzw. dalekiej zagranicy wyniosła ok. 480 USD/t, a dla państw poradzieckich ok. 430 USD/t¹.

Tak jak w przypadku ropy naftowej zmiany w cenie gazu ziemnego wpływały na wysokość rosyjskich subwencji. W latach 2012–2014 Białoruś zyskała corocznie na zakupie tańszego rosyjskiego gazu ziemnego ok. 4 mld USD. Po 2015 r., tak jak w przypadku ropy naftowej, Rosja redukuje bonifikatę na gaz ziemny. W latach 2016-2020 coroczna zniżka na gaz ziemny wynosiła dla Białorusi ok. 2 mld USD. W latach 2010-2020 Białoruś zaoszczędziła ok. 27,3 mld USD na niższych cenach rosyjskiego gazu ziemnego. W tym okresie rosyjskie dotacje w cenie ropy naftowej i gazu ziemnego wyniosły ok. 72 mld USD (wykres 2). Trudno obliczyć wysokość rosyjskich subwencji w cenie gazu ziemnego w 2021 r., gdy nie opublikowano dotąd oficjalnych danych. W 2021 r. Białoruś płaciła za rosyjski gaz ziemny ok. 130-131 USD/1000 m³. Gdyby w 2021 r. Białoruś importowała podobny wolumen rosyjskiego gazu ziemnego, jak w 2020 r. (18,8 mld m³), koszt jego zakupu wyniósłby ok. 2,4 mld USD. W przypadku zapłacenia zgodnie z uśrednionymi stawkami obowiązującymi na giełdzie holenderskiej (ok. 562 euro/1000 m³) koszt dla Białorusi wyniósłby ok. 11,8 mld USD (Dutch TTF 2022).

Inne kwoty premii zawartych w cenie rosyjskiej ropy naftowej i gazu ziemnego dla Białorusi przedstawia rosyjskie Stowarzyszenie Badań Polityki Zagranicznej im. A. A. Gromyki. Trudno je zweryfikować, gdyż nie podano metodologii ich wyliczeń. Obejmują także inny okres rozliczeniowy. Według tych szacunków Białoruś zyskała na różnicach w cenie rosyjskich surowców energetycznych w latach 2009-2019 ok. 76 mld USD (ropa naftowa – ok. 56 mld; gaz ziemny ok. 20 mld USD).

¹ Źródła: <https://www.belstat.gov.by> oraz <https://www.cbr.ru>

Z kolei rosyjski ekonomista S. Agibałow wyliczył rosyjską bonifikatę w cenie ropy naftowej i gazu ziemnego dla Białorusi w latach 2001-2016 na ok. 96 mld USD (ropa naftowa 47,2 mld USD; gaz ziemny 49,4 mld USD). Zgodnie z obliczeniami rosyjskiego Instytutu Energetyki i Finansów Białoruś zyskała w latach 2012-2021 na rosyjskich subsydiach energetycznych ok. 51,5 mld USD (Analiticheskiy доклад 2021; Rbc 2017).

Wykres 2. Wysokość rosyjskich subwencji zawartych w cenie ropy naftowej i gazu ziemnego dla Białorusi w latach 2010-2020 (mld USD)

Źródło: wyliczenia własne na podstawie danych Narodowego Komitetu Statystycznego Białorusi i Banku Centralnego Federacji Rosyjskiej. URL: <https://www.belstat.gov.by/ofitsialnaya-statistika/realny-sector-ekonomiki/vneshnyaya-torgovlya/vneshnyaya-torgovlya-tovarami/godovye-dannye/>; https://www.cbr.ru/vfs/statistics/credit_statistics/trade/crude_oil.xls; https://www.cbr.ru/vfs/statistics/credit_statistics/trade/gas.xls

Najtrudniej wyliczyć rosyjskie dotacje zawarte w cenach eksportowanych produktów ropopochodnych. W latach 2010-2019 Rosja sprzedała na Białoruś 24,9 mln ton produktów ropopochodnych o wartości 12,8 mld USD. W celu określenia potencjalnych zysków Białorusi można dokonać szacunkowych wyliczeń na podstawie średniej ceny produktów ropopochodnych dla państw tzw. dalekiej zagranicy oraz krajów WNP, o ile ta cena jest wyższa od obowiązującej dla Białorusi. W latach 2011-2012, 2014-2015, oraz w 2018 r. Białoruś zyskała na niższych cenach rosyjskich produktów ropopochodnych 2,72 mld USD, natomiast w pozostałych (2010, 2013, 2016, 2017 r. i w latach 2019-2020) zapłaciła więcej o 412 mln USD, gdybyśmy porównali to ze średnimi cenami eksportowymi (tabela 4). Precyzyjne wyliczenia utrudnia fakt przekazania przez Białoruś w latach 2010-2019 stronie rosyjskiej 5,1 mln produktów ropopochodnych o wartości 2,86 mld USD. S. Abigałow wyliczył rosyjskie dotacje w cenie produktów ropopochodnych dla Białorusi w latach 2010-2016 na kwotę 2,6 mld USD (Rbc 2017).

W latach 2010-2020 rosyjskie dotacje w postaci taniej ropy naftowej i gazu ziemnego wynosiły średnio ok. 10% PKB Białorusi. Według analiz Międzynarodowego Funduszu Walutowego (MFW) we wcześniejszym okresie przekraczały nawet 20-25% PKB. W analizowanym okresie (wykres nr 3) największa wartość subwencji energetycznych wyniosła powyżej 20% PKB, aby następnie zmniejszyć się

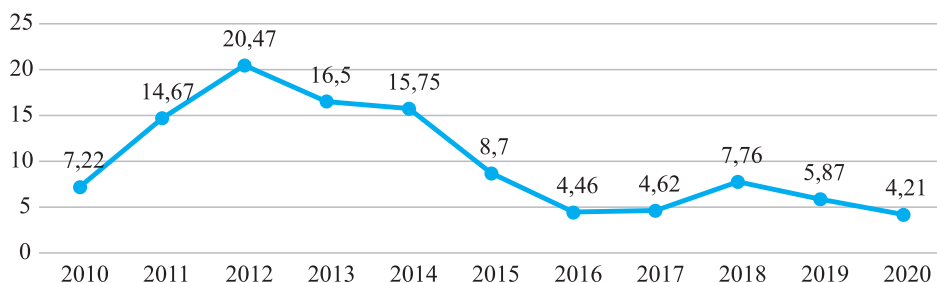
Tabela 4. Rosyjskie subwencje w cenie produktów ropopochodnych dla Białorusi

Rok	Rosyjski eksport produktów ropopochodnych na Białoruś w tys. ton	Cena za 1 tonę dla Białorusi (w USD)	Łączna wartość eksportu (w USD)	Cena za 1 tonę dla państw WNP (w USD)	Cena za 1 tonę dla państw „dalekiej zagranicy” (w USD)	Średnia cena eksportowa za 1 tonę (w USD)	Różnica w cenie dla Białorusi (w USD)
2010	899	594	534 mln	565,93	527,3	529,16	–118 mln
2011	5648	597	3,37 mld	681,08	729,07	724,69	+720 mln
2012	8433	582	4,9 mld	658,74	762,7	749,94	+1,42 mld
2013	86	800	68,8 mln	717,03	721,75	721,43	–6,8 mln
2014	379	531	201,3 mln	691,4	701,3	700,72	+64,2 mln
2015	1627	288	468,9 mln	490,11	387,86	392,79	+170,1 mln
2016	1682	313	527,1 mln	371,11	290,76	295,02	–30,9 mln
2017	3327	325	1,08 mld	420,58	390,21	392,47	–220 mln
2018	2743	395	1,08 mld	520,59	520,52	520,52	+350 mln
2019	78	655	51,1 mln	559,27	465,2	468,43	–14,6 mln
2020	59,5	684	40,7 mln	373,43	316,64	319,91	–21,7 mln

*** brak danych za 2021 r.

Źródło: wyliczenia własne na podstawie danych Narodowego Komitetu Statystycznego Białorusi i Banku Centralnego Federacji Rosyjskiej. URL: <https://www.belstat.gov.by/ofitsialnaya-statistika/realny-sector-ekonomiki/vneshnyaya-torgovlya/vneshnyaya-torgovlya-tovarami/godovye-dannye/>; https://www.cbr.ru/vfs/statistics/credit_statistics/trade/oil_products.xls

aż czterokrotnie. W latach 2015-2020 średni udział rosyjskich dotacji ukształtował się na poziomie ok. 5,3% PKB Białorusi. Za tak duży spadek subwencji energetycznych w PKB Białorusi odpowiadały zmiany podatkowe, gdy Rosja wprowadziła w sektorze naftowym tzw. manewr podatkowy. Jego cel stanowiła stopniowa likwidacja ceł eksportowych na rosyjską ropę naftową przy równoczesnym podwyższeniu podatku od wydobycia ropy naftowej. Rosja podjęła decyzję o redukcji subwencji energetycznych dla państw poradzieckich. Na tym obszarze głównym beneficjentem wsparcia rosyjskiego w tej formie pozostawała Białoruś, a wprowadzone zmiany uderzały głównie w gospodarkę białoruską. W niedalekiej perspektywie ceny rosyjskiej ropy naftowej dla Białorusi zrównałyby się z cenami rynkowymi. Oznaczałoby to dla tego państwa zakończenie zyskowego procederu importowania taniej rosyjskiej ropy naftowej, jej przerobu i eksportu do innych państw. W 2018 r. Białoruś oceniła swoje straty z tego tytułu w najbliższych pięciu latach na 10 mld USD. Jedną trzecią tej kwoty stanowiły niepobrane cła wywozowe, a za resztę odpowiadały utracone zyski rafinerii. W ocenie MFW bilans płatniczy Białorusi w tym okresie pogorszyłby się aż o 12,9% PKB (IMF 2016; 2019; IPM 2018; PFR 2019).

Wykres 3. Udział rosyjskich dotacji energetycznych w PKB Białorusi w latach 2010-2020 (%)

Źródło: wyliczenia własne na podstawie danych Narodowego Komitetu Statystycznego Białorusi, Banku Centralnego Federacji Rosyjskiej, oraz Banku Światowego. URL: <https://www.belstat.gov.by/ofitsialnaya-statistika/realny-sector-ekonomiki/vneshnyaya-torgovlya/vneshnyaya-torgovlya-tovarami/godovye-dannye/>; https://www.cbr.ru/vfs/statistics/credit_statistics/trade/crude_oil.xls; https://www.cbr.ru/vfs/statistics/credit_statistics/trade/gas.xls; <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=BY>

5. Próby Białorusi dywersyfikacji dostaw ropy naftowej i gazu ziemnego

Jednym z priorytetów polityki energetycznej Białorusi jest zmniejszenie uzależnienia od zewnętrznych dostawców źródeł energii. Nigdy celem tego kraju nie było całkowite zastąpienie rosyjskiej ropy surowcem importowanym z innych kierunków, gdyż jej kupno jest najbardziej opłacalne ekonomicznie. Chociaż Białoruś nie może zrezygnować z importu rosyjskich surowców, próbuje ograniczyć ich rolę w bilansie energetycznym państwa. Zwiększa m.in. udział odnawialnych źródeł energii w bilansie energetycznym państwa. Także oddanie do eksploatacji elektrowni jądrowej wpłynie na ograniczenie udział gazu rosyjskiego w produkcji energii elektrycznej i ciepłej. Kolejnym pomysłem na zmniejszenie uzależnienia od rosyjskich surowców energetycznych jest zwiększenie dywersyfikacji ich dostaw. Chociaż Białoruś podejmuje tego typu działania, brakuje w tym konsekwencji. Białorusi łatwiej zdywersyfikować dostawy ropy naftowej niż gazu ziemnego, gdyż jest właścicielem systemu przesyłowego. Dostawy ropy naftowej z innych państw są droższe, a rafinerie białoruskie zostały przystosowane do przerabiania rosyjskiego surowca. Plany dywersyfikacji dostaw ropy naftowej na Białorusi pojawiają się w okresach pogorszenia relacji z Rosją. Po ich poprawie Białoruś wycofuje się z tego typu projektów. Po 2010 r. kraj ten podjął przynajmniej kilka prób zmniejszenia uzależnienia od rosyjskich surowców energetycznych. Na przykład w 2010 r. podpisał umowę z Wenezuelą na coroczne dostawy 4 mln ton ropy. Podjął także konsultacje z Polską, Litwą, Łotwą i Ukrainą dotyczące wykorzystania ropociągu Odessa-Brody. W 2016 r. Polska zaproponowała Białorusi rozbudowę ropociągu „Przyjaźń” o możliwość przesyłu rewersowego. Najpoważniejszą próbę dywersyfikacji dostaw

ropy naftowej Białoruś podjęła w 2020 r., gdy Rosja wstrzymała dostawy tego surowca. Ambitne plany zakładały ograniczenie udziału rosyjskiej ropy naftowej w imporcie do 30-40%. W 2020 r. Białoruś z innych kierunków, niż rosyjski, zakupiła ok. 1,3 mln ton ropy naftowej (Azerbejdżan, Norwegia, USA). Próbowano reaktywować także wcześniejsze pomysły, m.in. wykorzystania ropociągu Odessa-Brody, rozbudowy ropociągu „Przyjaźń” o możliwość przesyłu rewersowego czy też importu ropy z Iranu lub Kazachstanu. Nie zakończyły się one sukcesem. Nie powiodły się również inwestycje Białorusi w sektorze naftowym Ukrainy, Wenezueli oraz Ekwadoru. Niewielki sukces odniosła Białoruś w Rosji, wydobywając w 2020 r. ok. 0,5 mln ton ropy naftowej (Belstat 2012; 2013; Chubrik 2020; Clem | Maingot 2011, 97-98; Rybchinskiy 2021, 88-89; Shevtsov | Kizima 2010, 46-52).

Po przejściu przez Rosję Białtransgazu Białoruś dysponowała ograniczonymi możliwościami dywersyfikacji dostaw gazu ziemnego. Teoretycznie mogłaby sprowadzać gaz ziemny za pośrednictwem Polski, Litwy lub Ukrainy, ale Rosja musiałaby wyrazić zgodę na jego przesył. Wcześniejsze projekty dywersyfikacji dostaw gazu ziemnego pojawiały się, gdy pogarszały się relacje rosyjsko-białoruskie, m.in. w 2010 r. Białoruś planowała sprowadzanie corocznie 10 mld m³ gazu ziemnego za pośrednictwem terminali LNG w Polsce i na Litwie. Nigdy tych planów nie zrealizowano, ponieważ importowany surowiec z innych państw nie stanowiłby konkurencji cenowej dla tańszego gazu rosyjskiego. W ostatnich latach Białoruś zrezygnowała z dywersyfikacji dostaw gazu ziemnego oraz rozbudowy połączeń międzysystemowych z innymi państwami. Próbuje zmniejszyć uzależnienie od rosyjskiego gazu ziemnego poprzez rozwój odnawialnych źródeł energii oraz budowę elektrowni jądrowej. Oddanie do eksploatacji elektrowni atomowej pozwoliłoby na ograniczenie zużycia rosyjskiego błękitnego paliwa corocznie o 5-6 mld m³.

6. Znaczenie rosyjskiej ropy naftowej i gazu ziemnego dla stabilizacji sytuacji gospodarczej Białorusi

Rosyjskie surowce energetyczne odgrywają olbrzymią rolę w gospodarce białoruskiej. Dla Łukaszenki zachowanie preferencyjnych cen na rosyjski gaz ziemny i ropę naftową stanowi warunek dalszego funkcjonowania obecnego modelu politycznego, gospodarczego oraz społecznego Białorusi. Wstrzymanie dostaw rosyjskich surowców energetycznych skutkowałoby poważnym kryzysem gospodarczym państwa. Rosja zachowuje cały czas monopol na dostawy ropy naftowej i gazu ziemnego na Białoruś. W przypadku ropy naftowej to FR decyduje, czy produkcja rafinerii białoruskich jest opłacalna, jak wysokie są eksport i wpływy budżetowe. Dzięki kontroli cen ropy naftowej Rosja oddziałuje na konkurencyjność białoruskich produktów rafineryjnych na rynkach zagranicznych. Ograniczając lub

zwiększając subwencje energetyczne, wpływa na stabilność finansową państwa. Rosyjskie subwencje w postaci taniej ropy naftowej i gazu ziemnego pozwalają Białorusi utrzymać nieefektywny system gospodarczy. W wyniku zwiększonych dochodów z eksportu produktów ropopochodnych Białoruś zrezygnowała z reform strukturalnych. Nie podjęła także modernizacji gospodarki i przeprowadzenia reform rynkowych. Jedną z najpoważniejszych konsekwencji uzależnienia się Białorusi tylko od jednego dostawcy ropy naftowej i gazu ziemnego jest silna podatność gospodarki na wahania cen surowców energetycznych. Dla Rosji surowce energetyczne są narzędziem prowadzenia polityki zagranicznej i służą zabezpieczeniu jej interesów politycznych oraz gospodarczych. Ich ceny są często kształtowane przez czynniki polityczne, a nie uwarunkowania gospodarcze. Silne uzależnienie gospodarki białoruskiej od rosyjskiej ropy naftowej i jej reeksportu jest poważnym zagrożeniem dla jej prawidłowego funkcjonowania. W przypadku zmniejszenia rosyjskiej subwencji w cenie ropy naftowej wyraźnie spada PKB Białorusi, a w konsekwencji pojawiają się silne perturbacje gospodarcze, włącznie z recesją. Dzięki ropie naftowej i gazowi ziemnemu Rosja zapewniła sobie kontrolę nad systemem gospodarczym Białorusi. Mając wpływ na gospodarkę, mogła realizować swoje cele polityczne i militarne wobec tego państwa².

Dochody z przerobu ropy naftowej pełniły niezwykle ważną rolę w gospodarce białoruskiej. W najlepszych latach Białoruska Kompania Naftowa odpowiadała nawet za 30% dochodów budżetowych. Jeszcze w 2020 r. sektor rafineryjny przyniósł ok. 20% wpływów budżetowych. Branża naftowa należała do największych eksporterów krajowych. Władze Białorusi przeznaczały częściowo zyski z eksportu produktów ropopochodnych na subsydiowanie niskodochodowych czy też nierentownych sektorów gospodarki (np. przemysł lekki, rolnictwo etc.). Z tych środków dotowano też politykę społeczną. Białoruś eksportowała corocznie ok. 2/3 wytworzonych produktów ropopochodnych. Dodatkowo osiągała corocznie zyski z tranzytu rosyjskiej ropy naftowej, nie większe niż 200 mln USD. W 2010 r. eksportowała 6,67 mln ton, a w 2011 – 12,73 mln ton produktów ropopochodnych. Do 2015 r. utrzymywała wysoki poziom eksportu produktów ropopochodnych (2012 – 17,5 mln ton, 2013 – 13,6 mln ton, 2014 – 13,7 mln ton, a w 2015 r. – 16,8 mln ton). W latach 2010-2015 Białoruś wyeksportowała produkty ropopochodne na kwotę ok. 60,5 mld USD. Po 2015 r. Rosja przystąpiła do optymalizacji kosztów subwencjonowania gospodarki Białorusi, co wpłynęło na wielkość i wartość eksportu produktów ropopochodnych (2016 – 13 mln ton, 4,04 mld USD; 2017 – 12,3 mln ton, 5,3 mld USD; 2018 – 11,9 mln ton, 6,4 mld USD; 2019 – 10,5 mln ton, 5,2 mld USD; 2020 – 8,5 mln ton, 2,7 mld USD). Najtrudniejszy okazał się 2020 r., gdy Białoruś

² <https://www.obserwatorfinansowy.pl/tematyka/makroekonomia/trendy-gospodarcze/bialorus-zalezynosc-gospodarcza-mozna-wykorzystac>;
<https://www.cire.pl/artykuly/materialy-problemowe/105412-sektor-energetyczny-bialorusi>

wyeksportowała produkty ropopochodne za kwotę ponad pięciokrotnie mniejszą niż np. w 2012 r. (14,5 mld USD) (Belstat 2017, 117; 2021, 122).

Wyższe ceny ropy naftowej na rynkach globalnych zwiększały dochody Białorusi z jej przerobu. W przypadku ich spadku rafinerie białoruskie zarabiały mniej na sprzedaży produktów ropopochodnych. Podobny mechanizm występował w Rosji. FR wpływała często na rentowność rafinerii białoruskich, m.in. podnosząc ceny surowca, ewentualnie ograniczając wolumen dostaw. Problemy rafinerii białoruskich pogłębiły się po 2015 r., gdy Rosja dokonała optymalizacji dalszego wsparcia najbliższego sojusznika. Po 2015 r. zmniejszył się udział produktów ropopochodnych w eksporcie Białorusi oraz znaczenie rafinerii w gospodarce białoruskiej. Jeszcze w 2015 produkty ropopochodne stanowiły 28,3%, a w 2016 r. już 19,98% eksportu białoruskiego. W kolejnych latach nieznacznie zwiększył się udział produktów ropopochodnych w eksporcie Białorusi (2017 – 22,5%, a w 2018 r. – 23,6%), aby obniżyć się w 2019 r. do poziomu 18,99%. Wyraźnie spadły także ceny ropy naftowej na giełdach światowych, co poważnie ograniczyło rentowność rafinerii białoruskich. Rosja zminimalizowała również reeksport rosyjskich produktów ropopochodnych. Wcześniej rosyjskie firmy naftowe eksportowały je na Białoruś, aby płacić mniejsze cła wywozowe niż te obowiązujące w Rosji, a zyski z tego tytułu trafiały do budżetu białoruskiego. Pod koniec 2018 r. FR wymusiła na Białorusi podpisanie nowego porozumienia dotyczącego importu rosyjskich produktów ropopochodnych, przewidującego sprzedaż tylko tych niewytwarzanych na Białorusi. Dodatkowo sankcje UE i USA wobec sektora energetycznego Białorusi, wprowadzone po wyborach prezydenckich w 2020 r., pozbawiły to państwo dostępu do najbardziej dochodowych rynków zagranicznych (Breński 2013, 246; Juutilainen 2021; Kłysiński | Konończuk 2012; Opdahl 2020, 149).

Najwięcej rosyjskiej ropy naftowej na Białorusi przeznacza się dla sektora rafineryjnego, gdzie przerabia się ją na produkty ropopochodne. Wśród nich najważniejszą rolę odgrywa benzyna, olej napędowy, mazut oraz paliwo lotnicze. W 2020 r. wytworzono 3 mln ton benzyny, 5,8 mln ton oleju napędowego, 3,2 mln ton mazutu oraz 0,22 mln ton paliwa lotniczego. Przy rafinacji ropy naftowej Białoruś pozyskuje corocznie ok. 0,4-0,5 mln ton gazu LPG. Poza przemysłem rafineryjnym pozostała część rosyjskiej ropy naftowej absorbował przemysł chemiczny i naftochemiczny oraz produkcja niepaliwowa. Większość produktów ropopochodnych Białoruś przeznaczała na eksport, a resztę na potrzeby wewnętrzne kraju (ok. 35% benzyny, ok. 45% oleju napędowego, ok. 10% mazutu, ok. 30-45% paliwa lotniczego) (Energetičeskiy balans 2021, 90-91 i n.).

Białoruś całość rosyjskiego gazu ziemnego przeznacza na potrzeby krajowe. Większość konsumuje sektor energetyczny. W 2020 r. Białoruś wytwarzała z gazu ziemnego 92% energii elektrycznej i 84% energii cieplnej. W porównaniu z 2010 r. nie zmienił się znacząco ten wskaźnik (energia elektryczna – 97,2%, energia ciepła – 88,4%). Gdyby Rosja zaprzestała eksportować gaz ziemny,

gospodarce białoruskiej groziłby poważny kryzys gospodarczy. Choć Rosja sprzedaje najbliższemu sojusznikowi gaz ziemny poniżej cen rynkowych, to władze Białorusi nadal dotują ceny energii ciepłej i elektrycznej dla ludności. Podobnie wygląda sytuacja z niektórymi energochłonnymi sektorami gospodarki. Tańszy rosyjski gaz ziemny pozwala zachować konkurencyjność gospodarce Białorusi przynajmniej na obszarze poradzieckim. Białoruś uzyskuje dodatkowe dochody budżetowe z tranzytu rosyjskiego gazu ziemnego. Trudno je precyzyjnie wyliczyć, gdyż Białoruś nie udostępnia oficjalnych danych. W 2010 r. prawdopodobnie wyniosły ok. 200 mln USD, a 2018 ok. 360 mln USD. Po agresji rosyjskiej na Ukrainę w 2022 r. UE podjęła decyzję o wstrzymaniu eksportu gazu rosyjskiego, co zniweluje dochody z tego tytułu dla Białorusi (Beltopgas 2020, 2; Energeticheskiy balans 2020, 42-43; 2021, 41-42 i n.; OECD 2018; Varol 2013, 300 i n.).

Podsumowanie

Przez wiele lat rosyjskie subwencje energetyczne stanowiły ukrytą formę wsparcia gospodarczego Białorusi. W latach 2010-2014 Białoruś płaciła za rosyjską ropę naftową ok. 55% ceny światowej, a za gaz ziemny ok. 53% ceny na rynkach zachodnich. Inaczej kształtowała się cena importowanych z Rosji produktów ropopochodnych (ok. 91% ceny światowej). W tym okresie rosyjskie dotacje energetyczne stanowiły ok. 18,6% PKB Białorusi. Po 2015 r. Rosja dokonała optymalizacji dalszego wsparcia energetycznego Białorusi. Udział rosyjskich subwencji energetycznych zmniejszył się w 2020 r. w PKB Białorusi do 4,21%. W przypadku ropy naftowej jej cena osiągnęła ok. 80% cen zachodnich. Rosja ograniczyła także wolumen przesyłanej ropy naftowej do rafinerii białoruskich z 22,9 mln ton w 2015 do 14,7 mln ton ropy naftowej w 2020 r. (ok. 36%). Tym samym poważnie ograniczyła zyski Białorusi z eksportu produktów ropopochodnych z 14,5 mld USD w 2012 do 2,7 mld USD w 2020 r. W przypadku gazu ziemnego import pozostał na podobnym poziomie. Podstawą funkcjonowania gospodarki Białorusi pozostaną rosyjskie surowce energetyczne, ale Rosja ograniczy do minimum możliwość ich dalszej odsprzedaży. Dochody z przerobu ropy naftowej przestaną pełnić rolę czynnika stabilizującego gospodarkę Białorusi, co przyczyni się do pogłębienia wpływów rosyjskich w tym państwie. W interesie rosyjskim nie jest dalsze dotowanie gospodarki białoruskiej tanią ropą naftową, gdyż dochody z jej przerobu pozwalały Białorusi zachować względną niezależność od Rosji i prowadzić politykę zagraniczną nie zawsze zgodną z celami rosyjskimi. Dla Łukaszenki oznacza to zakończenie polityki wielowektorowości i pełne podporządkowanie interesom rosyjskim.

Bibliografia

- AMIROVA-MAMMADOVA, S. (2018), Pipeline Politics and Natural Gas Supply from Azerbaijan to Europe. Challenges and Perspectives. Wiesbaden etc.
- Analiticheskiy doklad (2021), Analiticheskiy doklad. Soyuznoye Gosudarstvo Belarusi i Rossii: Rezul'taty dlya grazhdan i perspektivy. [Аналитический доклад. Союзное Государство Беларуси и России: Результаты для граждан и перспективы.] URL: https://gromyko.ru/upload/analiticheskij_doklad_2021.pdf (dostęp: 2.10.2022).
- AVTUSHKO-SIKORSKIY, A. (2021), Energeticheskij sektor: ot resursnogo gosudarstva-rantie k gosudarstvu-porebitelju. W: Belorusskiy Yezhegodnik. 256-264. [Автушко-Сикорский, А. (2021), Энергетический сектор: от ресурсного государства-рантье к государству-потребителю. В: Белорусский Ежегодник. 256-264.]
- BALMACEDA, M. M. (2014), Living the High Life in Minsk. Russian Energy Rents, Domestic Populism and Belarus' Impending Crisis. Budapest | New York etc.
- Belstat (2020), Vneshnyaya trgovlya Respubliki Belarus'. Minsk etc. [Внешняя торговля Республики Беларусь. Минск.]
- Belstat (2021), Import tovarov v Respubliku Belarus' za yanvar'-dekabr' 2020 goda. [Импорт товаров в Республику Беларусь за январь-декабрь 2020 года.] URL: <https://www.belstat.gov.by/ofitsialnaya-statistika/realny-sector-ekonomiki/vneshnyaya-torgovlya/operativnye-dannye/eksport-i-import-tovarov-g-6-znakov-tn-ved-eaes/> (dostęp: 5.10.2022).
- Beltopgas (2021), Itogi raboty za 2020-y, zadachi na 2021 god. W: Beltopgas. Gazosnabzheniye i torforepererabotka. 2, 2. [Итоги работы за 2020-й, задачи на 2021 год. В: „Белтопгас. Газоснабжение и торфопереработка. 2, 2.]
- BREŃSKI, W. (2013), Współpraca gospodarcza pomiędzy Polską i Rosją po 1990 roku. W: Przegląd Wschodnioeuropejski. 4, 243-254.
- CHUBRIK, A. (2020), Neft' v obmen na vsë. [Чубрик, А. (2020), Нефть в обмен на всё.] URL: <http://www.research.by/webroot/delivery/files/books/pdp2020r01.pdf> (dostęp: 8.10.2022).
- CLEM, R. S. | MAINGOT, A. (2011), Venezuela's Petro-Diplomacy: Hugo Chávez's Foreign Policy. Florida etc.
- Dutch TTF (2022), Dutch TTF gas futures at the beginning of each week from January 4, 2021 to October 31, 2022. URL: <https://www.statista.com/statistics/1267202/weekly-dutch-ttf-gas-futures/> (dostęp: 3.11.2022).
- Eksport (2021), Eksport Rossiyskoy Federatsii syroy nefti. [Экспорт Российской Федерации сырой нефти.] URL: <http://www.cbr.ru/search/?text=Экспорт+Российской+Федерации+сырой+нефти> (dostęp: 7.10.2022).
- Energeticheskij balans (2021), Energeticheskij balans Respubliki Belarus'. Statisticheskij sbornik. Minsk etc. [Энергетический баланс Республики Беларусь. Статистический сборник. Минск.]
- IEA (2018), IEA. Belarus energy profile. URL: <https://iea.blob.core.windows.net/assets/a9233b70-ee3e-4a0c-8cde-7a174760b3e2/BelarusEnergyProfile.pdf> (dostęp: 25.09.2022).
- IMF (2016), Republic of Belarus. IMF Country Report No. 16/298. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/CR/Issues/2016/12/31/Republic-of-Belarus-Staff-Report-for-the-2016-Article-IV-Consultation-Press-Release-Staff-44279> (dostęp: 4.10.2022).
- IMF (2019), Republic of Belarus. IMF Country Report No.19/9. URL: <file:///C:/Users/user/Downloads/cr1909-2.pdf> (dostęp: 2.10.2022).
- IPM (2018), Macroeconomic Update: How big is the Russian energy subsidy to Belarus. URL: <http://eng.research.by/webroot/delivery/files/english/BMF/mu2018e1.pdf> (dostęp: 4.10.2022).
- JUUTILAINEN, K. (2021), Assessment of Belarus' energy strategic situation in 2020-2022 and its likely consequences. URL: <https://www.enseccoe.org/data/public/uploads/2021/10/assessment-of-belarus-energy-strategic-situation-in-2020-2022-its-likely-consequences.pdf> (dostęp: 14.10.2022).

- KAZANTSEV, A. (2010), The Crisis of Gazprom as the Crisis of Russia's "Energy Super-State" Policy towards Europe and the Former Soviet Union. W: *Caucasian Review of International Affairs*. 4 (3), 271-284.
- KŁYŚIŃSKI, K. | KONOŃCZUK, W. (2010), Łukaszenka przed wyborem: reformy lub ustępstwa wobec Rosji. URL: <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2010-12-15/wspolna-przestrzen-gospodarcza-kolejny-etap-integracji-wokol-rosji> (dostęp: 6.10.2022).
- KŁYŚIŃSKI, K. | KONOŃCZUK, W. (2012), Niewyczerpane źródło dochodów? Znaczenie i perspektywy białoruskich rafinerii. URL: <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2012-06-19/niewyczerpane-zrodlo-dochodow-znaczenie-i-perspektywy> (dostęp: 2.09.2022).
- Kontseptsiya (2015), Kontseptsiya energeticheskoy bezopasnosti Respubliki Belarus'. [Концепция энергетической безопасности Республики Беларусь.] URL: <https://pravo.by/document/?guid=3871&p0=C21501084> (dostęp: 25.09.2022).
- NEMENSKIY, O. B. | KHOLODKOV, V. M. (2017), Problemy rossiysko-belorusskoy ekonomicheskoy i politicheskoy integratsii. W: *Problemy natsional'noy strategii*. 4 (43), 11-47. [Неменский, О. Б. | Холодков, В. М. (2017), Проблемы российско-белорусской экономической и политической интеграции. В: *Проблемы национальной стратегии*. 4 (43), 11-47.]
- OECD (2018), Energeticheskiye subsidii v stranakh Vostochnogo partnerstva YES: Respublika Belarus'. [Энергетические субсидии в странах Восточного партнерства ЕС: Республика Беларусь.] URL: https://issuu.com/oecd.publishing/docs/belarus_energy_subsidies_rus_final_ (dostęp: 12.10.2022).
- OLIKIER, O. | CRANE, K. | SCHWARTZ, L. H. et al. (2009), *Russian Foreign Policy*. Rand Corporation.
- OPDAHL, I. M. (2020), *The Russian State and Russian Energy Companies, 1992-2018*. New York | London etc.
- PFR (2018), Polski Fundusz Rozwoju. Białoruś. Po kryzysach. Przed kryzysem. URL: <https://pfr.pl/ekspertyzy-ekonomiczne/bialorus-po-kryzysach-przed-kryzysem-raport-biura-analiz-2019.html> (dostęp: 4.10.2022).
- RBC (2017), Skrytyy schet na \$100 mlrd: kak Rossiya sodержit belorusskuyu ekonomiku. [Скрытый счет на \$100 млрд: как Россия содержит белорусскую экономику.] URL: <https://www.rbc.ru/economics/02/04/2017/58e026879a79471d6c8aef30> (dostęp: 2.10.2022).
- RYBCHINSKIY, A. (2021), Belorusskaya neftedobycha v Rossii: tekushcheye sostoyaniye i perspektivy. W: *Energeticheskaya Politika*. 4, 88-99. [Рыбчинский А. (2021), Белорусская нефтедобыча в России: текущее состояние и перспективы. В: *Энергетическая Политика*. 4, 88-99.]
- SHEVTSOV, Y. | KIZIMA, S. (2010), Geopoliticheskii potentsial belorussko-venesuel'skogo energeticheskogo sotrudnichestva. W: *Belaruskaya Dumka*. 5, 46-53. [Шевцов, Ю. | Кизима, С. (2010), Геополитический потенциал белорусско-венесуэльского энергетического сотрудничества. В: *Беларуская Думка*. 5, 46-53.]
- Sostoyaniye (2021), Sostoyaniye mineral'no-syr'yevooy bazy Respubliki Belarus'. [Состояние минерально-сырьевой базы Республики Беларусь.] URL: https://belgeocentr.by/media/attachments/2021/01/25/albom_msb_2022.pdf (dostęp: 30.09.2022).
- VAROL, T. (2013), *The Russian Foreign Energy Policy*. Kocani etc.
- VATANSERVER, A. (2017), Is Russia building too many pipelines? Explaining Russia's oil and gas export strategy? W: *Energy Policy*. 108, 1-11.

